gegeven boven allen naam, maar altoos als *Zoon des menschen*, want de Goddelijke natuur is, omdat ze volkomen is, voor alle verhooging onvatbaar.

Het aanbiddelijk wonder van den Olijfberg is en blijft daarom niet, dat de Zone Gods in het hemelsche wordt opgeheven, maar dat *de Zoon des menschen*, de Middelaar, van deze aarde overgaat in de hemelsche sferen; daar nu is; uit die hemelsche sferen ons den Heiligen Geest uitstortte; Koninklijk op zijn troon heerscht; voor ons de strijden Gods tegen de macht der duisternis voert; en dat hij eenmaal uit die hemelsche sfeer naar deze aarde zal terugkeeren, om haar te oordeelen, en na het jongste oordeel, het Jerusalem uit den hemel hier te doen nederdalen, opdat het op een vernieuwde aarde en onder een vernieuwd uitspansel ook hier eens zijn moge: God alles en in allen.

Die hemelvaart is en blijft voor ons een onbegrijpelijk wonder. Een wonder, dat ons in geloof tot aanbidding uitdrijft, maar dat geen onzer naar den maatstaf der aardsche dingen of uit de ons ten dienste staande kennis verklaren kan.

Wij stellen ons den hemel voor als een wereld vol glansen en heerlijkheid, die hoog boven het firmament ligt. Maar wie zich daarom nu voorstelt, dat Jezus van den Olijfberg steeds hooger gestegen is, al den onmetelijken afstand door, die onze aarde van den hemel scheidt, verwikkelt zich in eindelooze verwarring. Die afstand is toch zoo onnaspeurbaar groot, dat de snelschietende lichtvonk duizenden van jaren behoeft, om ons oog te bereiken. Ook zou naar onzen maatstaf alle menschelijk leven ondenkbaar zijn, zoodra men boven den dampkring uitkomt. En zoo kan niets van onze kennis van het stoffelijke, van de menschelijke natuur en van de gesteldheid van het firmament, ons de wijze van Jezus' opvaren toelichten. Naar onze kennis en onze voorstelling is ze zelfs volstrekt ondenkbaar. Wentelt niet de aarde zich om haar as, en is niet de eene maal boven, wat straks beneden ons is?

Het is dan ook geheel natuurlijk, dat een verdorde geest, voor wien niets anders bestaat dan wat hij ontleden en zich voorstellen kan, kortweg Jezus' hemelvaart loochent. Noch de kennis van ons menschelijk lichaam, noch de kennis van den dampkring, noch de sterrekunde kan hier licht geven, en het komt hier, even als bij heel Jezus verschijning, er eigenlijk op aan, of ge er u helder en klaar van bewust zijt, dat ons kennen en voorstellen stukwerk is, en dat er buiten hetgeen wij kennen en ons voorstellen kunnen, nog een heel andere wereld van hoogere geestelijke orde bestaat, waar onze wetenschap niet bij kan, waar onze wetenschap niets hoe genaamd van af weet, en waarmee we toch gemeenschap hebben door de aandoeningen en gewaarwordingen, die we, in het verborgenste van ons zieleleven, van de krachten van die hooger wereld ontvangen.

Is dit zoo ook bij u, dan gelooft ge, en indien niet, dan kunt ge niet gelooven. Dan zijt ge als een visch die niets ontwaart van de glorie van het cederwoud, omdat voor den visch de waterwereld al zijn wereld is. Maar hebt ge met die onzienlijke, geestelijke, hemelsche wereld rechtstreeks levens gemeenschap, dan weet ge ook, dat de wetten van deze aardsche natuur, van den dampkring en van het firmament, in die hemelsche wereld geheel wegvallen; dat in die hoogere wereld geheel andere krachten werken en geheel andere wetten heerschen, en dat ge nooit iets kunt afleiden uit deze wereld, om over die hemelsche wereld te oordeelen, en dus nooit zeggen kunt, het kan in die hoogere wereld niet, omdat het in deze wereld niet zou kunnen.

Van afstanden weet ge dus niets. Zeer wel mogelijk zelfs, dat de onzienlijke wereld door onze zienlijke wereld heen ligt getrokken. Ge weet ook niets van wat een *hemelsch* lichaam is, want de apostel zegt uitdrukkelijk, dat er aardsche en dat er hemelsche lichamen zijn. En evenmin weet ge er iets van, hoe de overgang uit deze wereld in die hemelsche wereld tot stand komt, noch ook van de wijze waarop de overgang gemaakt wordt uit een aardsch in een hemelsch lichaam. Alleen dit weet ge, dat ge elk recht mist, om uit wat ge hier op aarde waarneemt, tot het hemelsche te besluiten. En dies ook, dat ge niet 't minste recht hebt, om te zeggen dat iets in dit hemelsche niet waar kan zijn, omdat het niet waar zou kunnen zijn in dit aardsche leven.

De lichtwolk die Jezus in zijn opvaren onderschepte, was een uitstraling uit die hemelsche wereld, en alzoo was onmiddellijk nadat Jezus werd opgenomen, alles voor en aan hem verhemelscht, en kan alzoo niet naar onzen maatstaf, maar moet naar den ons *onbekenden* maatstaf van het hemelsche beoordeeld worden.

Even was er nog een voorstelling. De jongeren zagen voor hun oogen, dat Jezus opgenomen wierd. Maar toen was op eenmaal alles weg. Jezus verdween in de lichtwolk. En de jongeren staarden opwaarts, niet omdat ze Jezus nog zagen, maar ze gluurden naar de plek, waar ez hem op eenmaal uit het oog verloren.

Bij de verschijningen op den weg naar Damascus en op Pathmos is Jezus dan ook gezien, niet gelijk de jongeren hem hier gekend hadden, maar in hemelsche gestalte, in een glans die hun zinlijk oog verblijsterde.

Het was voor Jezus het terugkeeren naar de sfeer waar hij te voren was. Een overgaan zonder sterven uit deze in de hemelsche wereld. Reeds van Henoch wordt ons zulk een overgang gemeld, en van Elia, en aan de geloovigen die de wederkomst des Heeren beleven zullen, zal iets dergelijks overkomen. Ze zullen, zegt de apostel, plotseling en op eenmaal uit hun aardsche gestalte in hun hemelsche gestalte overgaan en „veranderd" worden.

Lazarus, en het dochterken van Jairus, en de jongeling van Naïn zijn wel uit den dood hergeven, maar om straks weder te sterven. Maar Jezus kon niet meer sterven. Hij moest *zonder dood* uit dit aardsche aanzijn in het hemelsche aanzijn overgaan. Die overgang nu greep bij Jezus plaats op buitengewoon schitterende wijze, door het zich ontsluiten van de hemelsche wereld in de lichtwolk, om hem te ontvangen. Zooals 't op Patmos heet, dat er een deur aan den hemel geopend werd, zoo werd hier voor Jezus de deur geopend van het paleis der hemelsche wereld om hem binnen te laten. Niet op onmetelijken afstand, maar vlak bij, eenvoudig omdat elk denken aan een afstand tusschen die hemelsche wereld en onze aarde, niets anders is dan het ongeoorloofd overbrengen van verhoudingen die hier gelden, op het leven der hemelsche wereld.

Hoofdzaak voor ons is en blijft dan ook, dat de Zone Gods nederdaalde, maar dat de Zoon des menschen ten hemel opvoer, en dat alzoo met Jezus hemelvaart onze menschelijke natuur, in Jezus, ten hemel is ingedragen. Niet in ons aardsch lichaam, dat kon niet, maar in het hemelsch lichaam; maar zoo dat het toch dezelfde menschelijke natuur blijft, die het uit deze aarde geformeerde lichaam omzet in een lichaam, geformeerd uit de heerlijkheid van de hemelsche wereld. En alzoo met dit alles beheerschend verschil, dat als wij sterven, wel onze geest den hemel binnengaat, maar dat wij wachten moeten op den dag der opstanding, eer we met ons verheerlijkt lichaam bekleed worden, terwijl Jezus reeds bij en onder zijn opvaren ten hemel de aardsche natuur van zijn lichaam in de hemelsche natuur van datzelfde lichaam omzette. Hij is als Godmensch aan de rechterhand Gods gezeten, in de volle schittering van zijn verheerlijkte menschelijke natuur.

Hij, niet onze gezaligden die in den dood van ons gingen. Hij als ons Hoofd. Als het lichaam van alle hooger menschelijk leven. En daarom van den troon der majesteit alle menschelijk leven beheerschend, onbewust voor wie niet gelooven, met klare bewustheid voor wie door *wedergeboorte* in Christus is ingelijfd, en door zijn *geloof* hiervan de zalige kennis ontving.

Eén Geest, de Heilige Geest, die in hem als ons Hoofd en in ons als zijn leden, de bezielende en alle leven onderhoudende geest is in het mystieke lichaam van den Christus.

Toch niet alleen de geestelijke gemeenschap, maar een gemeenschap die tot grondslag heeft de eenheid van onze menschelijke natuur, in den vernederden staat waarin wij die dragen, en van diezelfde menschelijke natuur in haar verheerlijkten staat, gelijk die schittert in den Zoon des menschen.

Amsterdam, 10 Mei 1907.

In onze Gereformeerde Kerken heeft men de goede gewoonte om gelden te collecteeren ter ondersteuning van behoeftige jongelieden, die gaarne zouden willen studeeren in de theologie, maar dit uit eigen middelen niet kunnen bekostigen.

De vraag is thans opgekomen, of de billijkheid niet eischt, dat deze gelden zóó verdeeld worden, dat de helft daarvan ten bate komt aan jongelieden, die aan de Theologische School studeeren, en de helft voor hen, die aan de Vrije Universiteit zich voorbereiden.

Naar het ons voorkomt, heerscht hier een zekere verwarring van begrippen. Indien de bedoeling van deze fondsen was om de Vrije Universiteit of de Theologische School van studenten te voorzien, dan zou zeker veel er voor pleiten om deze gelden gelijkmatig te verdeelen. Het zou metterdaad stuitend zijn voor veler gevoel, wanneer deze gelden uitsluitend ten bate van de Theologische School of ten bate van de Vrije Universiteit gebruikt worden.

Zoo staat de zaak echter niet.

De Kerken brengen deze gelden niet bijeen ten bate van een dezer beide scholen, maar alleen om begaafde jongelieden in staat te stellen zich voor den dienst des Woords voor te bereiden. Waar God de Heere ook onder de minder bedeelden met aardsche goederen gaven en talenten voor het predikambt heeft geschonken, daar behooren deze gaven niet ongebruikt te worden gelaten. Wanneer de Kerken zulke jongelieden helpen om te kunnen studeeren, dan zoeken ze daarmede in goeden zin haar eigen voordeel. Ze hopen door deze ondersteuning straks bekwame Dienaren des Woords te verkrijgen. Gelijk wel van zelf spreekt, zal deze finantieele hulpe daarom te rijker vloeien, naarmate de behoefte aan predikanten grooter is, terwijl, wanneer er overvloed van beschikbare krachten is, die ondersteuning minder noodig zal wezen.

Indien dit juist gezien is, dan volgt hier ook uit, dat de Kerken wel hebben toe te zien, dat alleen werkelijk begaafde jongelieden dezen steun ontvangen, en zich ook voortdurend hebben te vergewissen, of de aldus ondersteunde studenten met ijver en vrucht studeeren, maar dat de vraag waar deze jongelieden studeeren willen, aan hun eigen keuze moet worden overgelaten.

Vooreerst volgt dit uit het beginsel van *vrije studie*, dat de beide Gereformeerde Kerkengroepen in 1892 als Gereformeerd beginsel erkend hebben. Een zekere dwang, al is het dan ook door middel van een kerkelijke toelage, op iemand uit te oefenen, om hem te dwingen óf te Kampen of te Amsterdam te gaan studeeren, zou inbreuk op dit beginsel maken. Onze Gereformeerde Kerken hebben in vroeger eeuw hieraan dan ook nooit gedacht. Men maakte bij het verleenen van hulp wel de voorwaarde, dat de aldus ondersteunde student na afloop zijner studie zich beschikbaar moest stellen voor de Kerken, die hem ge holpen hadden, maar in de keuze der Hoogeschool liet men hem vrij, mits zulk een school een gereformeerd karakter droeg. Verschillende dezer studenten studeerden niet eens aan een Nederlandsche Universiteit, maar gingen naar het buitenland, om daar beroemde hoogleeraren te hooren.

Daarbij komt dat zulk een dwang door finantieele afhankelijkheid niet bevorderlijk zou zijn aan de karaktervorming onzer aanstaande Dienaren des Woords. Indien de Kerken iemand dwingen, op straffe van anders geen toelage te ontvangen, naar Amsterdam te gaan, niettegenstaande de betrokken persoon meer sympathie heeft voor de School te Kampen, of omgekeerd, dan zou dit allicht zedelijk verkeerd werken. Een weldaad, die de Kerken aan arme studenten bewijzen, moet koninklijk mild zijn, zonder eenige nevenbedoeling, alleen om hen te helpen die het waardig zijn.

Geheel anders staat de zaak natuurlijk, wanneer men aan een bepaalde Hoogeschool *beurzen* verbinden wil om het bezoek aan deze Hoogeschool te bevorderen; of wanneer men aan zulk een School een Hospitium of, gelijk men vroeger zeide, een College oprichten wil om arme studenten te herbergen. Zulke beurzen of colleges zijn er altijd geweest, maar die werden óf door rijke particulieren opgericht of door de Staten, die voor zulk een School te zorgen hadden. Maar de Kerken hebben, naar het ons voorkomt, verstandig gehandeld door dien weg niet op te gaan. Voor de Kerken geldt niet het belang van deze of gene Hoogeschool, maar de vraag of de door haar gesteunde studenten een goede wetenschappelijke en Gereformeerde opleiding verkrijgen. En zoolang daarvoor voldoende waarborg gegeven wordt, behoort aan de studenten de keuze overgelaten te worden, waar ze het liefst studeeren willen. Zoo was het dusverre regel, en we hopen, dat het ook in de toekomst zoo blijven zal.

Ds. Dijkstra van Smilde, de wakkere voorzitter van onze zendingsdeputaten, zendt ons het volgende schrijven in antwoord op wat br. Van Alphen ons opmerkte:

De Zending op Soemba.

Hooggeachte Redactie!

Het stuk van den heer Van Alphen heb ik naar Soemba gezonden. De broeders aldaar zullen zich wel verantwoorden, waarom ze Pajeti en niet Melolo gekozen hebben.

Voorloopig wete de lezer:

a. Dat het dertien jaar geleden is, dat de heer Van Alphen Soemba verliet.

b. Dat in die 13 jaren, juist in het besproken rijk van Lewah, groote veranderingen hebben plaats gevonden. De toenmalige vijandige radja is gevangen genomen en naar Sumatra verbannen. De tegenwoordige radja van Lewah is van geheel andere gezindheid dan zijn voorganger.

c. Dat de beide broeders op Soema indertijd, *zonder dat zij er over gesproken hadden*, hun keuze op Pajeti hadden gevestigd.

d. Dat na den laatsten brand, Ds. Wielenga nog expres naar Java is gereisd, om den broeder aldaar de vraag voor te leggen:

„Zou het nu ook verkieselijk kunnen zijn, om het huis dat te Melolo staat, te betrekken, en Pajeti voorloopig onbezet te laten? en dat alle broeders op Java toen met eenparigheid geantwoord hebben:

„Niet naar Melolo, maar Pajeti herbouwen!"

Met hoogachting,

Uw Dw.

Smilde, 4 Mei '07. H. DIJKSTRA.

Het antwoord, dat uit Indie komt, zullen we afwachten voordat we het debat over deze vraag heropenen.

Hier in Nederland bezitten we te weinig gegevens, om te beslissen wie in deze zaak gelijk heeft. De broederen op ons zendingsterrein moeten ons eerst inlichten.

Intusschen moge dit verschil van gevoelen in niets te kort doen aan onze liefde voor de zending en aan onze offervaardigheid. Met Pinksteren zal weer in al onze kerken voor de zending worden gecollecteerd. Moge dan een rijke oogst aan onze zending ten deel vallen.

De *Mercure de France* heeft dezer dagen een enquête gehouden over de vraag, of *we getuigen zijn van een ontbinding en te niet gaan óf van een ontwikkeling der religieuze idee en van het religieuze gevoel.*

De aanleiding tot het stellen dezer vraag was, gelijk de redactie mededeelt, tweeërlei.

Aan de eene zijde is het buiten tegenspraak, zoo zegt ze, dat de studies, die zich met de religie bezig houden, gedurende de laatste jaren een buitengewone ontwikkeling hebben gekregen; nog nooit misschien, sinds de Reformatie, heeft men zulk een belangstelling getoond in alles wat de religie betreft. In alle landen verschijnen werken van de eerste orde over religieuze quaestles; tijdschriften worden in het leven geroepen of uitgebreid, die gewijd zijn aan de wijsbegeerte der religie en de geschiedenis der godsdiensten, en overal worden leerstoelen opgericht, waar men de religieuze idee in al hare openbaringen bestudeert. Door dien arbeid teekenen de verschillende meeningen zich scherper af; ziet men nieuwe scholen ontstaan, krijgt het debat meer belijndheid en meer kracht.

En naast dien speculatieven arbeid ziet men, aan de andere zijde, dat de religie schering en inslag vormt in de groote politieke en sociale worstelingen. Bij alle Europeesche volkeren, ja men zou bijna kunnen zeggen bij alle volkeren is de religieuze quaestie op den voorgrond getreden. Bijna overal wordt de strijd aangebonden tegen of voor de religie; in Frankrijk de scheiding tusschen Kerk en Staat, in Engeland de debatten over het onderwijs, in Duitschland de oneenigheid tusschen de Regeering en het katholieke Centrum; in Italië en Spanje de anti-clericale manifestaties; in Rusland de vijandschap van de autocratische orthodoxe partij tegen het liberalisme; in heel het Oosten de botsing tusschen de rassen, die meestal zich openbaart als botsing tusschen de Kerken; in het verre Oosten de overwinning door de Japansche beschaving behaald op een christelijke natie.

Met het oog op deze sterk sprekende feiten vroeg de *Mercure* aan de geestelijke leiders uit verschillende landen van Europa, wat van deze crisis te wachten was. En de antwoorden, die ze ontving, publiceerde ze in haar nummer van 15 April 1907.

Nu is zeker de wijze, waarop deze vraag gesteld werd, niet geheel juist. De *Mercure de France* gaat blijkbaar uit van de gedachte, dat de religie een *menschelijk verschijnsel* is, dat zijn oorsprong vindt in den menschelijken geest en daarom hetzij geheel verdwijnen of in nieuweren vorm zich openbaren kan. Dr. A. Kuyper heeft in zijn antwoord op die fout terecht gewezen.

Hij antwoordde:

„Daar de religie een band is tusschen God en mensch, onderstelt ze een dubbele actie, de eene van God op den mensch, de andere van den mensch tegenover God.

De uitwerking van de actie Gods op den mensch hangt voor een groot gedeelte af van de ontvankelijkheid van zijn geestelijke leven en deze ontvankelijkheid hangt op haar beurt weer af zoowel van zijn persoonlijken aanleg als van de geestelijke gesteldheid van zijn omgeving.

Die gesteldheid des geestes is op het oogenblik in het algemeen ongunstig voor de ontwikkeling van de religieuze ontvankelijkheid. De geschiedenis leert ons, dat eb en vloed dikwijls elkaar zijn opgevolgd op 't gebied der religie. Er is daarom geen de minste oorzaak om te gelooven aan een ontbindings-proces, hetzij van de religieuze idee, hetzij van het religieuze gevoel. Nu, na een periode van licht, tasten we in de duisternis, maar ook hier geldt het spreekwoord: na de duisternis komt weer het licht.

Dit alles heeft betrekking op de godsdienstigheid der menigte en is niet van toepassing op het geval, dat de werking, die van God op den mensch uitgaat, het karakter krijgt van een buitengewone geestelijke kracht. In dat geval overwint de daad Gods het gebrek aan ontvankelijkheid bij het individu en dringt door tot in het binnenste van het hart. Vandaar dat in onzen tijd, gelijk in elke eeuw, ijverige en overtuigde geloovigen worden gevonden.

Zoowel ten opzichte van de godsdienstigheid in het algemeen als van deze intensieve Goddelijke werking ontbreekt de ontwikkeling nooit. De vooruitgang gaat zonder ophouden door. De strijd zelf versterkt, geeft nieuwe kracht, verdiept. Na dezen tijd van inzinking en verzwakking zal een tijdperk volgen van vernieuwde religieuze ontvankelijkheid, die in intensiviteit de religieuze ontvankelijkheid van het verleden zal overtreffen."

Gaat men de ingekomen antwoorden na, dan blijkt wel hoe diep bij velen reeds het religieus besef gezonken is. *Maxim Gorki*, de bekende Russische schrijver, antwoordt:

„Indien ge onder „religieuze idee" verstaat de idee van God, d.w.z. van een bovennatuurlijk wezen, dat het lot van het heelal en de menschen regeert — die idee, geloof ik, sterft trapsgewijze en moet onvermijdelijk sterven. Goede en verstandige menschen hebben noch God noodig noch de onderwijzingen der Kerk aangaande hem; zij zien dat een fier zelf bewustzijn van de menschelijke waarde zich alleen ontwikkelt onder den invloed van de kunst en de wetenschap; zij zien, dat de godsdienst de menschen verdeelt, doordat zij een zeker antagonisme tusschen hen in 't leven roept, en dat alleen de wetenschap de geestelijke eenheid kan schenken. Mozes, Christus, Mahomed en allen die 't geloof in God predikten, waren min of meer fanatieken, bezield door een en dezelfde gedachte, de gedachte van de onderwerping van den mensch aan machten buiten hem gelegen. Ik geloof, dat het gevaar van een dergelijke dwaling duidelijk is. Daarom schijnt het atheïsme, in zooverre het de ontkenning is van het geloof in het bestaan van een persoonlijken God, wenschelijk, omdat het de menschheid verlost van een gevaarlijke dwaling."

M. *Solomon Reinach*, hoogleeraar aan de Academie des Inscriptions et Belles Lettres, maakt het niet veel beter: „Ik heb reeds sinds verscheidene jaren, schrijft hij, gepoogd om de meening ingang te doen vinden, dat de religie bij haar oorsprong bestaat uit het geheel van scrupules, dat de vrije uitoefening van de menschelijke vermogens belemmert." In alle religies ziet hij een magisch element, dat gedurende lange eeuwen er toe neigt om zich te vergeestelijken, zich op te lossen in het symbolisme; het gebed en het avondmaal behooren daartoe; 't zal nog wel een heelen tijd duren, voordat ook die symbolen verdwenen zijn. Maar aangezien de gemeenschappelijke bodem waaruit alle religies voortkomen, volgens hem het animisme is (het geloof aan afgestorven geesten) en de mensch animist geboren wordt en animist blijft trots al het licht van de wetenschap, acht hij dat de vooroordeelen, die uit dit animisme voortkomen, nu eenmaal onuitroeibaar zijn.

M. *Emil Verhaeren*, letterkundige, antwoordt: „De goden of God zijn niet anders dan de maskers van de vrees, de hoop, de moed, de teederheid, de haat en de liefde, die de mensch beweert te ontdekken in de natuur. Op den dag waarop de menschelijke geest ontdekt, dat de natuur met geen enkele passie begiftigd is, worden de goden of God overbodig. De mensch van de westersche wereld tracht heden het er buiten te stellen. Dat is de belangrijkste ontwikkeling van zijn gedachte sinds langen tijd." De goden zijn een tijd lang voor den mensch noodig geweest. Indien de mensch thans zijn God of goden verlaat, dan toont hij door die daad zelf reeds, dat ze voor hem niet meer noodig zijn. Hij leeft en kan leven buiten hen. Hun dienst is een verkwisting, het gebed tot hen een tijdverlies."

En nog cynischer is het antwoord van *Felix le Dantec*, professor in de embryologie aan de Universiteit te Parijs. „Ofschoon de geloovigen het conflict ontkennen, zegt hij, tusschen de wetenschap en het geloof, springt daarom niet minder sterk het merkwaardige saamtreffen van de ontwikkeling der wetenschappen en den achteruitgang van de religieuze idee in het oog." Dat saamvallen laat zich verklaren, volgens hem, zelfs al was er geen tegenspraak tusschen de leerstellingen van het geloof en de ontdekkingen der geleerden, uit de wet door Lamarck ontdekt, dat organen, die weinig gebruikt worden, langzamerhand uitsterven, vooral wanneer andere organen door voortdurend gebruik sterk toenemen. De hypertrophie, de overvoeding van de wetenschappelijke organen, heeft vanzelf geleid tot een atrophie (uittering) van het geloof. Maar, zoo voegt hij er aan toe, een orgaan, al wordt het niet zooveel meer gebruikt, verdwijnt toch niet terstond. Het bezit een zekere vastheid en wordt door overerving nog altoos overgeplant. Onze appendix, dwaas en bespottelijk overblijfsel van den tweeden voedingszak van onze plant-etende voorouders, is ook nog niet verdwenen en kan ons zelfs nog doodden. Zoo nu is het ook met ons „religieus gevoel". Ook dat is zulk een overblijfsel van het verleden; langzaam maar zeker neemt het af bij *allen*, maar het orgaan is bij niemand nog geheel verdwenen, zelfs niet bij de atheïsten. 't Helpt niets of bij de vaderen dat orgaan wordt geamputeerd, want bij de kinderen wordt het toch weer gevonden, evenals de voorhuid bij de kinderen der besnedenen. Zulk een oud, overgeerfd ding gaat niet in eens weg. De appendix is daarvan een, het religieus gevoel een ander voorbeeld."

We hebben ons slechts tot enkele citaten beperkt. Natuurlijk spreken niet allen aldus. Er zijn er, vooral onder de roomsche geleerden, die kloek en beslist voor hun geloof uitkomen. Een ander deel meent, dat wel de uitwendige religieuze vormen, met name de Kerk, verdwijnen zullen, maar dat dit slechts ten goede zal komen aan de ontwikkeling van de religieuze idee zelf, die zich dan voor hen oplost in een pantheïstisch godsbesef of in hoog zedelijk leven. Maar in het algemeen is de indruk, dien men van die enquete ontvangt, niet anders dan diep treurig. Hier zijn nu aan 't woord de meest gevierde dichters en staatslieden, letterkundigen en geleerden, mannen van wetenschap en mannen van de kunst.

Zij vormen op geestelijk gebied de upper ten thousand. En de felle haat en minachting, waarmede zij zich uitlaten niet alleen over de kerk, haar dogma's en culte-vormen, maar over de religieuze idee zelf, over het geloof aan God en zijn voorzienig bestel, toont wel, hoe diep de mensch van onzen tijd is weggezonken in materialisme en ongeloof. Hier is erger dan het heidendom aan 't woord. Indien in de tijden van Rome's schrikkelijk verval op zedelijk gebied zulk een enquête was gehouden, zouden de antwoorden van de geestelijke leidslieden dier dagen toch anders hebben geluid. Het ontroert de ziel, dat na een heerschappij der Christelijke Kerk van twintig eeuwen de afval zóó ver is gegaan.

Leestafel.

S. ULFERS. *Oostloorn*. Dorpsschetsen. Vierde, vermeerderde Druk. Rotterdam, D. van Sijn en Zoon.

Ik had het nog niet gelezen.

Eerst in dezen vierden, vermeerderden druk heb ik er kennis mee gemaakt.

Ik heb er nu spijt van, dat ik het niet al vroeger gelezen had, zooals spijt heeft een tourist, dat hij bij zijn vroeger verblijf in de streek, de plek waar hij nu zoo bijzonder geniet, toen verzuimd heeft te bezoeken.

De spijtigheid van 'n genot, dat onder je bereik lag, te hebben laten voorbijgaan.

En ik ga nu schrijven over *Oostloorn* voor allen, die, even als ik vroeger, nóg zoo dwaas zijn van het niet te zijn gaan lezen.

De lezing van dit boek heeft mij zeldzaam doen genieten.

Ik ben er in enthusiasme over en vele dagen na de lezing ben ik dan ook ieder, die er maar eenigszins voor in de termen viel, met de vraag op het lijf gevallen: kent u dat boek van ULFERS *Oostloorn*?

Nog eens, ik schrijf nu maar voor wie het nog niet kennen.

Voor de bekeerden preek ik ditmaal niet.

't Zijn tien dorpsschetsen.

Een bekend literatuur-genre, waarin ook ten onzent al heel wat gewerkt is.

Schier tot vervelens toe.

Een genre, dat, om niet vervelend te worden, moet beoefend door een schrijver van groot artistiek vermogen.

Het gedoe toch van onze boeren en buitenlui met zoo'n paar stadsmenschen ertusschen, wordt alleen dan belangwekkend en mooi, als gij het interessante er in weet te pakken en het mooie er in te zien.

„Ik heb" — schrijft ULFERS, in 'n soort Voorwoord — „gezien de schoonheid van het leven der landbouwers tusschen hun akkers en koorenvelden onder den wolkenhemel."

En dat schrijft hij niet maar zoo, maar dat is zoo.

Hij heeft haar *gezien*, die schoonheid.

En daarbij beschikt hij over dat andere wat voor 'n artist onmisbaar is, over het zoo-kunnen uitbeelden van dat waarvan hij zelf de schoonheid gezien heeft, dat 'n ander haar in zijn uitbeelding nu ook ziet.

Het bekoorlijke van dit boek ligt mede in deze artisticiteit van visie en uitbeelding.

Maar dat behoorlijke ligt ook in nog iets anders.

Een werk moet, om 'n kunstwerk te zijn, onmiddellijk werken op uw esthetisch gevoel.

Het moet onmiddellijk wekken uw belangloos welgevallen.

Als 'n sterrenhemel in den helderen nacht.

Wanneer ik naar de sterren opzie heb ik liefst niet iemand naast mij, die telkens roept, „neen maar kijk die hier eens schitteren en och hoe mooi glinstert die groote daar!"

En zoo ook moet er tusschen 'n kunstwerk en den mensch, die het genieten zal, niemand staan.

Ook de kunstenaar zelf niet.

Kunst is nu eenmaal iets anders dan wetenschap.

De akademische docent mag en moet zijn hoorders attent maken op het mooie in het vak wat hij doceert; hij zal daardoor voor het vak bezielen, er belangstelling voor wekken; maar de kunstenaar doceert niet.

En nu is ULFERS genoeg artist om niet tusschen u en zijn werk te gaan staan.

In de stof van het woord beeldt hij ze uit de beelden zijner dichtende phantasie, en dan laat hij die uitbeelding zelf op u werken, zonder er nog wat bij te zeggen.

Natuurlijk heeft hij ze vèrbeeld, hier wat áf en daar wat bij, die menschen, die hij gezien heeft met zijn lichamelijke oogen.

Hij heeft ze vèrbeeld, dien met eigen oogen gezienen Wiegen den droomer; dien dominee Senseriff en diens lieve vrouw, de dame-predikantsvrouw; dien Harders, den rijksten boer van Oostloorn, en dien Iting den klokkeluider, en die Ake en Fenne en Snippe en dien anderen dominee, dien Walter en al die andere menschen in zijn tien schetsen.

Vèrbeeld heeft hij ook dat Oostloorn, dat Overijsselsche dorp, dat aan de schetsen de eenheid van plaats geeft; vèrbeeld heeft hij ook de doleering; verbeeld dat Jade den knecht weer in eere-herstellen door Harders den boeren-aristocraat, die tegen Jade zijn knecht onrecht had gepleegd.

Vèrbeeld heeft hij dat aller, want niet photographie maar schilderwerk is kunst.